

УДК 027.6:271.222(495)-523.6

doi: 10.19090/cit.2023.42.54-65
Оригинални научни рад

Манастир Светог Јована Богослова на острву Патмосу и његова библиотека

Радивој Радић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет – Одељење за историју, Београд
rradic@f.bg.ac.rs

Сажетак

На Патмосу, острву у архипелагу Додеканезу, у Егејском мору, крајем 1. века боравио је апостол и јеванђелиста Јован Богослов и тада написао *Апокалипсу*, последњу канонску књигу Новог завета. Миленијум касније, духовник Христодул је на Патмосу утемељио манастир посвећен великој личности хришћанске историје. У манастиру Светог Јована Богослова, који је кроз следећих девет векова проживео бурну историју, налази се једна од најбогатијих библиотека. Она представља особиту вредност не само за манастир или уопште православну цркву, него и за науку и проучаваоце прошлости различитих научних профила који у манастир долазе из читавог света. Садржај библиотеке на Патмосу може да се групише у три велике целине: рукописни кодекси, документи и штампане књиге.

Кључне речи: Патмос, манастир Светог Јована Богослова, библиотека, Византија, рукописи, скрипторијум, школа, кодекси, документи.

Патмос, острво у северозападном делу скупине Додеканеза (грчки „дванаест острва“) која је, опет, део јужних Спорада у Егејском мору, смештених уз југозападну обалу Мале Азије, обухвата површину од 34km². Претежно је кршевит и неплодан, са добро разведеном, али стрмом и неприступачном обалом. Дужина острва је око 16km, највећа ширина нешто мања од 10km;¹ главно насеље је Патмос – у средишњем делу острва – док се лука Скала налази на источној обали, а највиши врх Свети Илија (Άγιος Ηλίας) на 269m надморске висине. У најопштијим енциклопедијама се наводи да се на Патмосу местимично гаје пшеница, јечам, дуван, винова лоза и махунарке, а број становника се креће око три хиљаде.²

О историји острва у античко време зна се веома мало. Тако га, сасвим узгред, у делу *Историја њелойонеској раџа* помиње Тукидид, највећи историчар античког света,³ а такође и хеленски историчар и географ Страбон из Амације.⁴

Посебно занимљиво поглавље у историји Патмоса представљао је боравак једне велике личности из хришћанске историје на острву. Реч је о Јовану, апостолу и јеванђелисти, који је у најранијем добу цркве почастован називом Богослов.⁵ Само троје људи у две хиљаде година повести хришћанства понело је тај горди епитет: поред Јована Богослова, то су Григорије Богослов, односно Григорије Назијански, кападокијски отац 4. столећа и Симеон Нови Богослов, највећи византијски мистик, који је живео у другој половини 10. и у првим деценијама 11. века.⁶

¹ “A New Survey of Universal Knowledge”, *Encyclopaedia Britannica*, vol. 17 (P to Plant Quarantine) (Chicago; London; Toronto; Geneva; Sydney; Tokyo: by Encyclopaedia Britannica, Inc., William Benton Publisher, 1965), 383.

² *Pomorska enciklopedija*, 6 (P – Santa) (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1960), 65; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 5 (Majmonid – Pérez) (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1961), 681; *Мала енциклопедија Просвета. Ойшша енциклопедија*, 1 (А–Ј) (Београд: Просвета, 1978), 526.

³ Tukidid, *Povijest peloponeskog rata*, трећа књига, 33. odeljak, prev. Stjepan Telar (Zagreb: Matica hrvatska 1957), 159.

⁴ Arhimandrit Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου* (Patmos: Monastery of Saint John the Theologian, 2009²), 14 (= Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*).

⁵ *Православная энциклопедия*, том XXII (Москва: Церковно-научный центр, Православная энциклопедия, 2010), 679–731.

⁶ *Енциклопедија православа*, II (Београд: Савремена администрација, 2002), 882 (= ЕП, II).

Јован Богослов био је један од дванаест Христових ученика, писац четвртог јеванђеља и писац *Апокалипсе*, последње канонске књиге Новог завета, која је по њему названа *Откривење Светиога Јована Богослова*.⁷ Као аутентични сведок Исуса Христа надживео је остале апостоле. За време прогона хришћана које је покренуо римски цар Домицијан (81–96), Јована су из малоазијског града Ефеса, места његовог апостолског рада, довели у Рим, а онда је император наредио да се премести на Патмос у Егејском мору.⁸ Јован Богослов је 95. године на овом додеканеском острву написао *Апокалипсу*.⁹ Поменути податак није био непознат енглеском путнику др Чарлсу Перију, који је 1733. године посетио острво Патмос и у свом путопису расправљао о веродостојности књиге *Откривење*.¹⁰ Хришћанска црква 26. септембра и 8. маја прославља Светог Јована Богослова.¹¹ Неколико столећа касније, при крају 11. века, у његову част на острву Патмосу биће подигнут манастир који ће носити његово име.

Христодул – оснивач манастира

Рођен у првој половини 11. века, у малоазијској области Битинији, недалеко од знаменитог византијског града Никеје, у коме су одржана два од седам васељенских сабора (први и седми), на крштењу је добио име Јован. После школовања у родном селу постао је монах у једном од манастира на „светој планини“ Олимпу у Битинији,¹² знаменитом средишту монаштва познатом и под називом „планина калуђера“,¹³ коју треба разликовати од планинског масива Олимпа у Тесалији, у североисточној Грчкој. Приликом примања монашког завета добио је име Христодул, у преводу са грчког „слуга Христов“ (грчки Χριστόδουλος). Када му се духовни отац упокојио, Христодул се отиснуо на путовање и посетио је Рим, Витлејем и Јерусалим.¹⁴

Присиљен да због притиска Турака Селџука напусти Палестину, он се обрео у Латросу, знаменитом монашком средишту у малоазијској области Карији, североисточно од града Милета. Захваљујући угледу који је већ био стекао у монашком свету, Христодул се налазио на челу тамошње монашке заједнице у периоду од 1076. до 1079. године. Турска опасност га је приморала да поново пође тегобном стазом изгнаника и уточоште нађе најпре у лучком граду Стровилосу на малоазијској обали, затим на острву Косу и, напослетку, на пустом острву Патмосу.¹⁵

Манастир Светог Јована Богослова

Каменит, врлетан и обрастао у кржљаву медитеранску макију, Патмос је дочекао завршне деценије 11. века као пуст и ненастањен, а онда се појавио човек који је не само подигао манастир него и острву удахнуо нови живот. На основу докумената из 1088. године установљено

⁷ ЕП, II, 881–882, 1391–1393.

⁸ *Христианство: Энциклопедический словарь*, Том 1, главни редактор Сергей С. Аверинцев (Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“, 1993), 624.

⁹ N. Ševčenko, „The cave of the Apocalypse“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 σепτεμβρίου 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 169–180.; ЕП, II, 882; Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 14–16.

¹⁰ Steven Runciman, „Patmos as seen by British travellers“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 σепτεμβρίου 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 45–46, 51 (= Runciman, „Patmos as seen by British travellers“).

¹¹ ЕП, II, 882.

¹² Александр П. Рудаков, *Очерки византийской культуры по данным греческой айеографии* (Москва, 1917), 258–259; Era L. Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου. Α΄ Αυτοκρατορικά* (Athina: Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών, 1980)), 21 (= Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*).

¹³ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, ed. Alexander P. Kazhdan (New York; Oxford: Oxford University Press, 1991), 1525 (= ODB).

¹⁴ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 21.

¹⁵ ODB, I, 440.

је да је само нешто мало више од 16% његове територије било обрадиво,¹⁶ док је већи део острва био стеновит, „нераван“ и непроходан.

После боравка на острву Косу, духовник Христодул се запутио у Цариград и од византијског цара Алексија I Комнина (1081–1118) затражио и добио острво Патмос. О томе сведоче две хрисовуље (златопечатна слова), најсвечанији документи царске канцеларије, и један царски питакион (врста царске наредбе), сви из пролећа 1088. године.¹⁷

Христодул се на кршевитом терену, на 216m надморске висине, ухватио у коштац са веома тешким градитељском подухватом. Заједничким напором са монашком сабраћом и непосредним личним залагањем подигао је манастирско здање око кога су, ради безбедности, били постављени снажни бедеми, који су доминирали погледом из луке.¹⁸ Новоподигнути манастир посвећен је, наравно – не случајно, управо Светом Јовану Богослову, који је пре више векова боравио на Патмосу.¹⁹ У следећих девет столећа монашко братство се побринуло да њихов манастир постане не само препознатљив белег него на својеврстан начин и симбол овог додеканеског острва. Није без значаја ни чињеница да је подизање манастира Светог Јована Богослова умногоме допринело и економској обнови самог Патмоса, који је у претходним временима знатно пострадао у турским нападима.²⁰

У писаној заоставштини духовника Христодула налазе се три збирке правила које се односе на његову нову установу. Прва је *Нυποτύπωσις* (Υποτύπωσις), настао 1091. године,²¹ који није само скуп одредби него и историјски извор са занимљивим монашким сведочанствима. Друга збирка је *Diatheke* (Διαθήκη), односно тестамент оснивача манастира састављен неколико дана пред његово упокојење (10. март 1093)²² и, напослетку, *Kodikellos* (Κωδικέλλος), нека врста додатка тестаменту уобличена 15. марта 1093. године.²³

Духовник Христодул је за свој манастир на Патмосу као начин живљења прописао *киновију*, односно *οἰκισμῶν*, која се односи на заједнички живот монаха. Међутим, у неком историјском тренутку чије се датовање не може установити, монашко братство је прешло на *идиוריјски*, односно индивидуалан, самосталан начин монашког живота. Киновијски начин обитавања поново је успостављен тек у наше време, 2000. године.²⁴

Јован, митрополит Родоса, саставио је око 1140. године Христодулово житије, док је Атанасије, калуђер са Патмоса и потоњи антиохијски патријарх (1156–1170), написао енкомион (похвално слово) заснован на житију. И, напослетку, монах Теодосије из Цариграда је после 1191. године саставио још један енкомион у ком је описао постхумна чуда и дао веродостојне и подробне податке о политичким догађајима током касног 12. века.²⁵

¹⁶ А. П. Каждан, „Из економической жизни Византии XI–XII вв., у *Византийские очерки. Труды советских ученых к XIV конгрессу византинистов* (Москва: Издательство „Наука“, 1971, 188, 205, 207.

¹⁷ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 33.

¹⁸ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 16.

¹⁹ А. G. Orlandos, *Η αρχιτεκτονική και βυζαντινά τοιχογραφία της Μονής του Θεολόγου Πάτμου* (Athina: Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, 1970).

²⁰ ODB, I, 441; Јустин Поповић, *Житија свећих: месец март* (Издање манастира Св. Фелије код Ваљева, 1973), 336–342.

²¹ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 4–5.

²² Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 5–7.

²³ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 7–8; Kallistos Ware, „The monastic ideal according to St Christodoulos of Patmos“, in *Πρακτικά Ι. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 23–35.

²⁴ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 28.

²⁵ François Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, tome I (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957³), 107–108; Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 8–21; ODB, I, 441. Такође в. Chr. Florentis, „Ένας ανέκδοτος βίος του Οσίου Χριστοδούλου“, in *Πρακτικά Ι. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 265–274.

Историјат манастира

Упркос подстреку и повластицама које су добили од цара Алексија I Комнина, први месеци обитавања новоутемељене насеобине калуђера на ненасељеном и безводном острву нису били су нимало лаки и били су испуњени многобројним искушењима. Турски напад из 1092. приморао је Христодула да напусти острво и оде на Еубеју (Евију),²⁶ острво смештено тик уз копно Атике, где је ускоро, 16. марта 1093. године, преминуо.²⁷ Монаси су касније његове земне остатке пренели на Патмос и он је био заоденут ореолом светости. Православна црква га прославља 16. марта (дан када се упокојио) и 21. октобра (дан преноса његових моштију).²⁸

Манастир Светог Јована Богослова на Патмосу је у 12. веку доживео како материјални, тако и духовни процват. Године 1132. духовно је узрастао и досегао ставропигију, статус манастира или цркве који, без обзира на епархију у којој се налазе, потпадају непосредно под патријархову јурисдикцију.²⁹ Десило се то за понтификата цариградског патријарха Јована IX Агапита (1111–1134).³⁰

Економска моћ манастира Светог Јована Богослова почивала је и на приходима са његових метоха. Већ је Алексије I Комнин монашкој обитељи даривао околна острвца, а у потоњем времену су стечени метоси на егејским острвима, затим дуж обала Мале Азије и на Криту, али и у Влашкој и Грузији.³¹

Када је у питању број монаха у манастиру на Патмосу, нема довољно података на основу којих би се, кроз деценије и векове, тај број могао релативно прецизно пратити и израчунати. Познато је, на пример, да их је 1157. било 75, а 1196. године 150.³² Занимљива чињеница која речито сведочи о угледу калуђера манастира Светог Јована Богослова на Патмосу, казује да су се два патријарха, антиохијски Атанасије III (1157–1171) и јерусалимски Леонтије II (око 1174/5 – 1184/1185) претходно подвизавали на Патмосу.³³

После крсташког запоседања Цариграда и рушења Византијског царства (1204), Венецијанци су 1207. заузели Патмос, али се прилике у манастиру и његов статус нису променили, што значи да је процват, испољен и у стицању нових метоха, настављен из 12. и у 13. веку. Тада су на острво стигли нови становници, превасходно житељи Цариграда, који је у међувремену прешао у руке Латина.³⁴ Придошлице су се чак насељавале у близини манастира, што је било противно првобитним плановима оснивача Христодула, који је сматрао да световњаци треба да буду подаље од монашке насеобине.³⁵

Обновитељ Византијског царства Михаило VIII Палеолог (1259–1282) материјално је помогао монашко братство и допринео даљем успону манастира. Витезови реда Светог Јована су 1309. године заузели Родос, а онда су се постепено проширили на скоро сва острва на Додеканезу. Плаћањем одређених пореза, монасима манастира Светог Јована Богослова пошло је за руком да задрже постојеће стање. Упркос многим недаћама, манастир је и током 14. и 15. века, на историјском заласку Византијског царства, познавао материјални и духовни апогеј.³⁶

²⁶ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 51–55.

²⁷ Paul Gautier, „La date de la mort de Christodoule de Patmos (mercredi 16 mars 1093)“, *Revue des études byzantines / Mélanges Venance Grumel II*, Institut français d'études byzantines 25 (1967): 235–238.

²⁸ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 18.

²⁹ *ΕΠ*, III, 1839.

³⁰ *ΟΔΒ*, III, 1597; Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 18.

³¹ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 28.

³² Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 44–45.

³³ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 18; Venance Grumel, *La chronologie* (Paris: Presses universitaires de France, 1958), 448, 452.

³⁴ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 85–91.

³⁵ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 18–19.

³⁶ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 113–114; Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 19–20.

Кроз времена турске превласти, која су потрајала неколико векова, монашко братство и сам Патмос прошли су релативно мирно. Вероватном се сматра претпоставка да до војничког освајања острва заправо није ни дошло јер су монаси дипломатском иницијативом предупредили османлијски поход. Они су у Једрену посетили Мехмеда II Освајача (1451–1481) и, уз обавезу плаћања одређених дажбина, обезбедили сигурност за Патмос и монашку обитељ. Не треба губити из вида чињеницу да због малог броја становника и слабих ресурса каменитог терена острво Патмос није било од неког посебног геостратешког значаја. Отуда и занимљив податак да у доба туркократије на острву није подигнута ниједна турска тврђава. Такав статус манастира Светог Јована Богослова обезбедио је повољну климу за наставак његовог духовног и материјалног развоја.³⁷ Султанов ферман из 1454. године сведочи да је манастир сачувао знатан део својих привилегија, а о доброј вољи Мехмеда II Освајача казује и податак да је султан монашком братству даривао једно кандило које се и данас чува у манастирској ризници.³⁸

Током овог периода, васељенски патријарси, али и римски првосвештеници, Велики мајстори витезова Јовановаца са Родоса, те Венецијанци и други моћни центри наставили су да издају документе који су потврђивали манастирске повластице.³⁹ Познато је да је у 17. столећу у манастиру обитавало око 150 монаха и да су црквене привилегије за монашко братство обновљене 1624. и 1673. године. Раздобље успешног живота манастира окончано је Кандијским ратом (1645–1669) и његовим последицама. У сукобу у коме се одлучивала судбина Крита Турци су поразили Венецијанце и загосподарили острвом које је, уз Кипар, било највеће на простору Источног Средоземља. За манастир Светог Јована Богослова на Патмосу то је значило губитак важних метоха на Криту, поседа који су доносили знатне приходе, и упадање у озбиљну економску кризу.⁴⁰

Устанак Грка 1821. године и стварање модерне грчке државе нису довели до промена у животу манастира, који је под влашћу Османског царства остао до 1912. године. У рату Турака и Италијана, усредсређеном на простор северне Африке, Италијани су однели победу и, између осталог, завладали додеканеским острвима. После периода италократије (1912–1943), у којем је манастир углавном сачувао дотадашње привилегије, острво Патмос су кратко држали Немци (1943–1945), а онда су острва Додеканеза прешла у руке Енглеза. Сагласно условима мира у Паризу (1947), архипелаг Додеканез припао је Грчкој, а до тога је дошло 7. марта 1948. године.⁴¹

Патмоска школа

На острву Патмосу постојала је школа за коју је заслужна делатност одлучног игумана Нићифора Хартофилакса (умро 1628), који је подучавао крајем 16. и у првим деценијама 17. века.⁴² Премда неки сматрају да је тзв. *Патмоска школа* са радом почела око 1669. или чак раније, стварна инаугурација овог училишта била је 1713. године. Њен утемељивач био је Макарије Калогерас, житељ Патмоса и током неколико година архиђакон Никомедије. Он се школовао у Цариграду, код угледног фанариота Александра Маврокордатоса, лекара и дипломате, и

³⁷ Elisabet A. Zachariadou, „Συμβολή στην ιστορία του νοτιοανατολικού Αιγαίου (με αφορμή τα πατριακά φερμάνια των ετών 1454–1522)“, *Σύμμεικτα* 1 (1966) 195–196, Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών; Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 110–111.

³⁸ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 26.

³⁹ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 26–28.

⁴⁰ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 28.

⁴¹ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 30.

⁴² N. Tsoulkanakis, „Η συμβολή της μονής αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο“, in *Πρακτικά Ι. Μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 305 (= Tsoulkanakis, „Εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο“).

код ученог „ипата филозофа“⁴³ Јакова Маноса, а онда се вратио на родно острво и почео са делатношћу учитеља. Важну подршку Макарију Калогерасу пружио је и фанариот Манојло Ипсиландис, члан чувене и богате грчке трговачке цариградске породице.⁴⁴

Здање Патмоске школе саграђено је недалеко од тзв. *Пећине Айокалийсе*, спиле у којој је, по предању, Јован Богослов написао *Айокалийсу*, односно *Откривење Свеишота Јована Бојослова*.⁴⁵ Сачуван је податак да је до Макаријеве смрти (1737) школу похађало око сто полазника.⁴⁶ Између манастира и школе све време је постојала веома тесна сарадња. Тако су, на пример, скоро сви монаси манастира Светог Јована Богослова редовно похађали ову установу, с једне стране, а многи јеромонаси монашке братије били су предавачи школе, с друге. Уопште, допринос који је манастир дао развоју образовања огледао се у непрестаној подршци раду тзв. *Паџмиаге*.⁴⁷

У почетку су полазници Патмоске школе махом били становници острва, али временом, како се за ову установу прочуло, на Патмос су почели да пристижу млади људи са свих страна грчких земаља и чак из „иностраниства“. Поучени примером Патмоса, разни градови у којима су живели Грци тражили су не само од својих архијереја него и патријарха да се и код њих оснују сличне школе.⁴⁸ Догодило се, тако, да се духовно зрачење манастира Светог Јована Богослова распрострло по читавом православном свету. *Паџмијага*, то „свеучилиште архипелага“, како су га називали поједини историчари, деловало је два столећа (1713–1912),⁴⁹ а након прекида од неколико деценија, почев од 1947. године, поново делује као црквена школа.⁵⁰

Библиотека

У ризницама манастира Светог Јована Богослова на острву Патмосу налазе се многе драгоцености које одликује древност, као што су, између осталих, иконе, крстови, кивоти, делови свештеничких одежди, триптиси, путири, кадионице, али и поједини артефакти као сведочанства преостала из античке епохе. Међутим, богата библиотека представља особиту вредност не само за манастир или православну цркву, него и за науку и проучаваоце прошлости различитих научних профила који у манастир долазе из читавог света.

Прве књиге које су сачињавале садашњу манастирску библиотеку били су рукописни кодекси које је донео духовник Христодул. Склањајући се од Турака, који су опасно угрозили монашко средиште Латрос у Малој Азији, он је личним залагањем спасио део тамошњег богатог рукописног фонда. Увећање библиотеке се несмањеним наплетком наставило и у временима која су уследила потом. Стицање нових рукописа било је исход царске великодушности, патријаршијске милости и приватне побожности Византинца. Заслужни су и поједини људи од пера који су, примајући монашки постриг, у манастир доносили и своје личне библиотеке.⁵¹

⁴³ Ипат (Ἰπάτος) је грчки еквивалент за латински термин конзул (consul) и у Византији је у различитим раздобљима имао разнолика значења. У 11. веку „ипат филозофа“ налазио се на челу Филозофског факултета. Уп. Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Српска књижевна задруга, 1959), 312; *ODB*, II, 964.

⁴⁴ R. Browning, „Some considerations on the Patmian School in the eighteenth century“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемвријоу 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 292 (= Browning, „Patmian School“).

⁴⁵ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 29.

⁴⁶ Browning, „Patmian School“, 293.

⁴⁷ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 29.

⁴⁸ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A Study of the patriarchate of Constantinople from the eve of the greek war of independence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), 217.

⁴⁹ Tsoulkanakis, „Εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο“, 306–309.

⁵⁰ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 29.

⁵¹ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 50–51.

На основу веродостојних сведочанстава познато је да се током 12. века библиотека бројно увећавала захваљујући обдаривањима која су стизала са различитих страна. Тако су кодекси и рукописи који су допремани са додеканеских острва Родоса и Хиоса, али и са острва Крита, умногоме обогаћивали и украшавали садржај манастирске библиотеке.⁵² Чак и у тегобним временима 14. и прве половине 15. века, када је тешка сенка османлијске опасности наткриљивала смањену Византију, у монашку насеобину Светог Јована Богослова стизао је значајан број рукописа, а многи су брижљиво исписивани у скрипторијуму самог манастира.⁵³

Поједини догађаји који су драматично потресли Византијско царство, као што су крсташко освајање Цариграда (1204) и османлијско запоседање престонице на Босфору (1453), али и нека друга збивања, производили су таласе миграција. Део тих избеглица, имајући уз себе и своје књиге, долазио је и на острво Патмос и уточиште налазио у манастиру Светог Јована Богослова. На тај је начин прошириван библиотечки фонд монашког братства, што је у крајњем исходу допринело да се ова библиотека данас сматра једном од значајнијих на свету.⁵⁴

Због богатства свога фонда, библиотека манастира Светог Јована Богослова на Патмосу одавно је постала позната широм света. Једна занимљива приповест с почетка 19. века о томе казује на необичан и, рекло би се, романескан начин. Реч је о извесном Енглезу доктору Едварду Данијелу Кларку, који се на свом путовању по Леванту 1801. године обрео и на острву Патмосу. Како је проницљиво запажено, није био привучен хришћанском побожношћу, него прозаичним сазнањем да манастирска библиотека садржи веома вредне и скупocene рукописе за којима је он страшно трагао. Овога пута, његов главни добитак био је рукопис који је садржавао неке Платонове радове и изванредно драгоцен хирограф, ког је ексцентрични Енглез потом уносно продао Универзитетској библиотеци Бодлиани у Оксфорду.⁵⁵

Грубо узевши, садржај библиотеке на Патмосу може да се групише у три велике целине: рукописни кодекси, документи и штампане књиге.

Када је о кодексима реч, познато је да је почетна Христодулова збирка била нуклеус из кога ће нићи волуминозна ризница разноликих хирографа. Захваљујући непрекинутом приливу, број хирографа непрестано је растао тако да је 1890. године досегао импозантну бројку – 855. Од тог броја, 292 кодекса су на пергаменту, 563 их је на папиру, а уз њих се налази и 35 тзв. *илишарија* (επιτήριον), својеврсних свитака, заправо узаних и издужених трака пергаменту које се обмотавају око кратког цилиндричног дрвета тако да по потреби могу да се пресавију или развију и на тај начин омогуће свештеницима да читају молитве на литургијама.⁵⁶

Данас се у манастиру Светог Јована Богослова налази више од 1.000 рукописних књига богословског садржаја. Међу њима је 180 литургичких, као што су јеванђеља, псалтири, евологиони и минеји, а чувају се и музички рукописи. Уз наведене, у манастирској библиотеци је најмање 100 дела црквених отаца као што су Јован Хризостом (Златоусти), Василије Велики и Григорије Назијански, односно Григорије Богослов, као и око 50 списа црквеног права.⁵⁷

Порфирни кодекс, под каталожним бројем 67, дело је нарочито велике историјске, богословске, археолошке, али и уметничке вредности. Он се састоји од 33 пурпурно обојена листа

⁵² Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 51.

⁵³ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 20.

⁵⁴ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 51.

⁵⁵ Runciman, "Patmos as seen by British travelers", 48–49.

⁵⁶ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 52. За термин *илишарио* (επιτήριον) в. Georgios D. Babiniotis, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, еτυμολογικό, орθογραφικό, συνωνύμων και αντιθέτων, κυριων ονοματων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμιων* (Athina: Κέντρο λεξικολογίας Ε. Π. Ε., 1998), 563.

⁵⁷ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 52.

финог пергамент са избором из новозаветне књиге *Јеванђеља по Марку*.⁵⁸ Истовремено, то је најстарији кодекс у библиотеци манастира Светог Јована Богослова и датује се у 6. век. Овај кодекс, који има непроцењиву вредност, заправо је део једног већег кодекса чија се 182 листа налазе у Санкт-Петербургу, два у Бечу, четири у Британском музеју, шест у Ватикану и један у Византијском музеју у Атини. На листовима кодекса, који су претходно умочени у скупочену пурпурну боју, текст је исписан спојеним великим сребрним и златним словима у по две колумне на страници. Кодекс бр. 67 се издваја се по својим особинама – високом естетиком и величанственим стилем. С друге стране, његов огромни богословски значај налази се у чињеници да се непосредно придружује релевантним изворима за научно проучавање Новог завета.⁵⁹

Веома је значајна и рукописна књига под бројем 171, која садржи старозаветну *Књигу о Јову*. Временски смештен у 9. век, овај кодекс је узоран пример хирографа ванредне раскоши и један је од најстаријих украшених рукописа на простору Источног Средоземља.⁶⁰

Није мање вредан ни кодекс под бројем 33, који обухвата *Хомилије Светиої Григорија Назијанскої*,⁶¹ проповеди великог црквеног беседника кога су не без разлога називали „хришћанским Демостеном“. Кодекс у коме је до изражаја дошла беспрекорна умешност уметника састављача потиче са Апенинског полуострва, из града Ређо ди Калабрија у јужној Италији, а, како је остало записано на једном месту у самом тексту, датује се у 941. годину.⁶²

Други део библиотечког фонда манастира Светог Јована Богослова обухвата дипломатичку грађу и различите документе у које спадају како оснивачке ктиторске хрисовуље, тако и сви други акти који се тичу оснивања манастира, његових поседа (метоха), грађевина и разноликих повластица које је кроз своју дугу историју манастир добијао. Библиотека поседује око 150 докумената из византијског периода,⁶³ а, на другој страни, број аката из поствизантијског времена неупоредиво је већи и достиже бројку од преко 13.000. Главни део тих докумената је грчки и односи се на везе манастира и васељенске патријаршије, које су трајале кроз више столећа. Међу поствизантијске документе убрајају се и многи акти састављени на страним језицима, као што су латински (68), румунски (36) и турски (1.300). У сваком случају, реч је о једној од најважнијих збирки докумената које су се сачувале на простору Источног Средоземља.⁶⁴

И, напослетку, трећи део библиотечког фонда манастира Светог Јована Богослова чине штампане књиге, којих има око три хиљаде. Из тих књига су патмоски монаси проучавали филозофију и стицали знања о подробним и тананим поставкама неоплатонизма у делима Амонија и Симпликија, али су се, такође, упознавали са различитим видовима античке и византијске књижевности као што су трагедије, песничке збирке и антологије епиграма.⁶⁵

Веома је занимљива историја каталогизације рукописа, кодекса и штампаних књига у библиотеци манастира Светог Јована Богослова на Патмосу, која јасно показује са колико су се бриге и племенитог старања монаси односили према великом благу које је монашко братство поседовало.

Када је рукописна грађа у питању, први помен таквог каталога, изашлог из пера самог Христодула, налази се већ у његовом спису *Kodikellos* (Κωδίκηλλος) из марта 1093. године,⁶⁶ али

⁵⁸ Athanasios Kominiis, *Πατμιακή βιβλιοθήκη ήτοι νέος κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου*, τόμος Α, Κώδικες, № 67 (Athina: Monastery of Saint John the Theologian in Patmos, 1988), 173–174 (= Kominiis, *Πατμιακή βιβλιοθήκη*).

⁵⁹ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 52.

⁶⁰ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 52.

⁶¹ Kominiis, *Πατμιακή βιβλιοθήκη*, № 33, 82–90.

⁶² Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 52.

⁶³ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 121–135.

⁶⁴ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 58.

⁶⁵ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 58–59.

⁶⁶ Franz Miklosich et Iosephus Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, vol. VI (Vindobonae: Carolus Gerold, 1890), 85–90.

сам каталог није сачуван.⁶⁷ Потом су пописи обављени: један 1103, други пре 1118, а онда је око 1200. године састављен опсежнији каталог који је обухватао преко три стотине кодекса.⁶⁸ Таква делатност монаха који су пословали у библиотеци настављена је најпре око 1244, онда 1262. или 1277, затим 1307, 1581–1582, те 1829. године. Двојица странаца објавила су каталоге манастира Светог Јована Богослова: француски истраживач 1856. (239 рукописа), односно енглески истраживач 1858. (125 кодекса). Грчки посленик Ј. Сакелионос публиковао је 1890. каталог у ком се налази 735 кодекса, а допунио га је такође грчки истраживач Д. Калимах са још 155 кодекса. И, напослетку, најновији каталог саставио је Атанасиос Коминис, професор Атинског универзитета, и каталог је публикован 1988. године.⁶⁹

Када је реч о штампаним књигама, сачувано је пет каталога рађених током 18. и 19. столећа: први 1769, други око 1793, трећи око 1810, четврти 1829. и пети 1872. године.⁷⁰

У научним круговима Републике Грчке постојала је, наравно, свест о цивилизацијском значају библиотеке манастира Светог Јована Богослова на Патмосу, као и осталих сличних библиотека на њеном тлу, пре свега оних на Светој Гори и Метеорима. На том плану урађено је пуно у последњој четвртини 20. века. Још су дојени грчке византологије Д. Закитинос, Ј. Карајанопулос и М. Манусакас осмислили пројекат проучавања докумената и рукописа из времена постојања Византијског царства. Установа која је носила пројекат био је Центар за проучавање средњовековног хеленизма Атинске академије.⁷¹ Озбиљна истраживања спроведена су већ касних педесетих и током шездесетих година,⁷² а главни резултати објављени су на измаку осамдесетих година 20. века.

Исход таквих истраживачких прегнућа била је читава серија публикација које су научном свету обзнањивале богатство манастирских библиотека у Грчкој. Када је Патмос у питању, свакако треба поменути капитално издање Патмоских докумената (Ἐγγράφα Πάτμου) са пратећим албумима, објављено у Атини 1980. године. Први том, *Царска докуменџа* (Αυτοκρατορικά), објавила је Ера Врануси,⁷³ а други том, *Докуменџа државних чиновника* (Δημοσίων λειτουργιών), Марија Нистазопулу Пелекиду.⁷⁴

И у наше време, 935 година од оснивања, манастир Светог Јована Богослова, „срце и душа“ острва Патмоса,⁷⁵ наставља да живи пуним животом као једно од значајних духовних средишта хришћанства и чувар цивилизацијских тековина не само византијске цивилизације него и просветитељства поствизантијске и новогрчке епохе. Преко девет векова дугој, непрекинутој повести манастирске библиотеке посвећен је и овај текст, први на српском језику.

⁶⁷ Kominiis, *Πατμιακή βιβλιοθήκη*, ιθ'.

⁶⁸ Charles Diehl, „Le trésor et la bibliothèque de Patmos au commencement du 13e siècle (D'après des documents inédits)“, *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1892): 498 наводи бројку 330 (267 на пергаменту, 63 на папиру). Charles Astruck, „L'inventaire – dressé en septembre 1200 – du Trésor et de la Bibliothèque de Patmos. Édition diplomatique“, *Travaux et Mémoires* 8 /Hommage à M. Paul Lemerle/ 16 n. 9 (1981) залаже се за бројку 314 (253 на пергаменту, 61 на папиру).

⁶⁹ Kominiis, *Πατμιακή βιβλιοθήκη*, ιη'–κα', 1–237.

⁷⁰ Emm. N. Fragkiskos, „Οι σωζόμενοι κατάλογοι των εντύπων της βιβλιοθήκης της μονής αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 311–330.

⁷¹ I. Karagiannopoulos, „Το ιστορικό των ερευνών στο αρχείο της Πάτμου“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 37–41.

⁷² Athanasios Kominiis, „Το χρονικό της 900ετηρίδος“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 септемврију 1988 (Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989), 1–9.

⁷³ Vranousi, *Βυζαντινά έγγραφα*, 3–351.

⁷⁴ Maria Nystazopoulou-Pelekidou, *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου. Β'. Δημοσίων λειτουργιών* (Athina: Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών, 1980), 3–246.

⁷⁵ Antipas, *Οδηγός Ιεράς Μονής*, 30.

Литература:

1. Arhimandrit Antipas. *Οδηγός Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου*. Patmos: Monastery of Saint John the Theologian, 2009².
2. Astruck, Charles. „L’inventaire – dressé en septembre 1200 – du Trésor et de la Bibliothèque de Patmos. Édition diplomatique“. *Travaux et Mémoires* 8 /Hommage à M. Paul Lemerle/ (1981): 15–30.
3. Babinotis, Georgios D. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων και αντιθέτων, κυριων ονοματων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμιων*. Athina: Κέντρο λεξικολογίας Ε. Π. Ε., 1998.
4. Browning, Robert. „Some considerations on the Patmian School in the eighteenth century“. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 291–300. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
5. *Dictionary of the Middle Ages*, vol. I. Ed. J. R. Strayer. New York: Charles Scribner's Sons 1982.
6. Diehl, Charles. „Le trésor et la bibliothèque de Patmos au commencement du 13e siècle (D’après des documents inédits)“. *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1892): 488–525.
7. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 5 (Majmonid – Pérez). Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1961.
8. *Enciklopedija pravoslavlja*, knj. I–II–III. Beograd: Savremena administracija, 2002.
9. Florentis, Chr. „Ένας ανέκδοτος βίος του Οσίου Χριστοδούλου“, in *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 265–274. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
10. Fragkiskos, Emm. N. „Οι σωζόμενοι κατάλογοι των εντύπων της βιβλιοθήκης της μονής αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου“. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 311–330. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
11. Gautier, Paul. „La date de la mort de Christodoule de Patmos (mercredi 16 mars 1093)“. *Revue des études byzantines /Mélanges Venance Grumel II/*, Institut français d’études byzantines 25 (1967): 235–238.
12. Grumel, Venance. *La chronologie*. Paris: Presses universitaires de France, 1958.
13. Halkin, François. *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, tome I. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957³.
14. *Христианство: Энциклопедический словарь*, Том 1. Главный редактор Сергей С. Аверинцев. Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“, 1993.
15. Karagiannopoulos, I. „Το ιστορικό των ερευνών στο αρχείο της Πάτμου“. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 37–41. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
16. Каждан, Александр П. „Из экономической жизни Византии XI–XII вв“. У *Византийские очерки. Труды советских ученых к XIV конгрессу византинистов*. Москва: Издательство „Наука“, 1971.
17. Kominis, Athanasios. *Πατμιακή βιβλιοθήκη ήτοι νέος κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου*, τόμος Α, Κώδικες. Athina: Monastery of Saint John the Theologian in Patmos, 1988.
18. Kominis, Athanasios. „Το χρονικό της 900ετηρίδος“. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 1–9. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
19. *Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija*, 1 (A–J). Beograd: Prosveta, 1978.
20. Miklosich, Franz et Iosephus Müller. *Acta et diplomata graeca medii aevi*, vol. VI. Vindobonae: Carolus Gerold, 1890.
21. „A New Survey of Universal Knowledge“. *Encyclopaedia Britannica*, vol. 17 (P to Plant Quarantine). Chicago; London; Toronto; Geneva; Sydney; Tokyo: by Encyclopaedia Britannica, Inc., William Benton Publisher, 1965.

22. Nystazopoulou-Pelekidou, Maria. *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου. Β΄. Δημοσίων λειτουργιών*. Athina: Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών, 1980.
23. Orlandos, A. G. *Η αρχιτεκτονική και βυζαντινά τοιχογραφία της Μονής του Θεολόγου Πάτμου*. Athina: Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, 1970.
24. Ostrogorski, Georgije. *Istorija Vizantije*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1959.
25. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I–II–III. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York; Oxford: Oxford University Press 1991.
26. *Pomorska enciklopedija*, 6 (P – Santa). Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1960.
27. Popović, Justin. *Žitija svetih: mesec mart*. Izdanje manastira Sv. Ćelije kod Valjeva, 1973.
28. *Православная энциклопедия*, том XXII. Москва: Церковно-научный центр, Православная энциклопедия, 2010.
29. *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, Εταιρεία βυζαντινών και μετα βυζαντινών μελετών. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
30. Рудаков, Александр П. *Очерки византийской культуры по данным греческой айюографии*. Москва, 1917.
31. Runciman, Steven. “Patmos as seen by British travellers”. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 43–52. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μετα βυζαντινών μελετών, 1989.
32. Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity. A Study of the patriarchate of Constantinople from the eve of the greek war of independence*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
33. Ševčenko, Nansy. “The cave of the Apokalypse”. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 169–180. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
34. Tsoulkanakis, N. „Η συμβολή της μονής αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο“. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 301–309. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών, 1989.
35. Tukidid. *Povijest peloponeskog rata*. Prev. Stjepan Telar. Zagreb: Matica hrvatska, 1957.
36. Vranousi, Era L. *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου. Α΄. Αυτοκρατορικά*. Athina: Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών, 1980.
37. Ware, Kallistos. “The monastic ideal according to St Christodoulos of Patmos”. In *Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088–1988)*, Πάτμος, 22–24 Σεπτεμβρίου 1988, 23–35. Athina: Εταιρεία βυζαντινών και μετα βυζαντινών μελετών, 1989.
38. Zachariadou, Elisabet A. „Συμβολή στην ιστορία του νοτιοανατολικού Αιγαίου (με αφορμή τα πατμιακά φερμάνια των ετών 1454–1522)“, *Σύμμεικτα* 1 (1966): 184–232, Εθνικόν ίδρυμα ερευνών, Κέντρον βυζαντινών ερευνών.

Monastery of St. John the Apostle on the Island Patmos and its Library

Abstract

John the Apostle and the Evangelist stayed on Patmos, the island in the Dodecanese Archipelago, in the Aegean Sea, at the end of the 1st century AD, where he wrote the Apocalypse, the last canonic book of the New Testament. A millennium later, in 1088, the cleric Christodoulos established a monastery on Patmos dedicated to this great personality in Christian history. In the Monastery of St. John the Apostle, which had a rather tumultuous history during the next nine centuries, there is one of the largest and richest libraries of the type, which represents a particular treasure not only for the Monastery or the Orthodox Christianity in general, but for science and researchers of the past from various scientific fields who come to the Monastery from all parts of the world. The library collections in Patmos Monastery can be grouped into three categories: codices, documents and printed books. Speaking of codices, it is a well-known fact that the initial Christodoulos collection, which, as it turned out, had been the nucleus from which the voluminous treasury of many different manuscripts evolved, consisted of 330 manuscript codices. Thanks to the constant inflow, the number of manuscripts kept growing in later periods, so that by 1890 the collection consisted of an impressive 855 manuscripts. The library also contains around 150 documents dating from the Byzantine period, and this number excludes many official and unofficial documents. On the other hand, the number of documents dating from the post-Byzantine period is considerably larger – over 13,000. The post-Byzantine collection of documents includes many of those written in foreign languages, such as Latin (68), Romanian (36), and Turkish (1,300). The library collection of the Monastery of St. John the Apostle also contains around three thousand printed books.

Keywords: Patmos, Monastery of St. John the Apostle, library, Byzantine Empire, manuscripts, scriptorium, school, codices, documents.

Примљено: 7. фебруара 2023.

Прихваћено за објављивање: 25. марта 2023.